

## ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321:64

С. Г. Вонсович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

## РЕВЕРСИВНИЙ ВЕКТОР ТРАНЗИТУ В КОНТЕКСТІ СОЦІОПОЛІТИЧНИХ ПОДІЛІВ

**В контексті політичного транзиту проаналізовано сутність поняття «соціально-політичний поділ суспільства». Виокремлено різноманітні підходи до специфіки соціально-політичного поділу в пострадянських політичних системах. Простежено вплив поділів на реверсивний напрям транзиту в Україні. Визначено індикатори, які засвідчують сформованість соціально-політичного поділу в умовах транзитивності та розглянуто основні різновиди й прояви соціально-політичних поділів.**

*Ключові слова:* політичний транзит, соціально-політичний поділ, реверсивний вектор транзиту, транзитивні політичні системи.

Україна історично, геополітично, гео економічно, культурно-духовно стала межею зіткнення двох світів, двох культур і ментальностей, двох різновекторних цивілізацій – Заходу і Сходу. Це накладає відбиток на перебіг політичного транзиту, визначаючи при цьому як складність державотворчого процесу, так і шляхи консолідації суспільства. Крім того, в умовах несформованості гомогенної української політичної нації, такий цивілізаційний поділ є небезпечним з точки зору територіальної цілісності України. Все вище означене, а також її історична територіальна розділеність зумовили актуальність дослідження всього спектру питань, які стосуються політичного транзиту у контексті соціополітичного поділу. Попри об'єктивно надзвичайну важливість соціополітичного поділу у транзитивному процесі України, він часто стає предметом політичних маніпуляцій та спекуляцій, сприяє появі нав'язаних стереотипів і міфів, які згодом активно застосовуються у виборчих кампаніях.

Зазначимо, що дослідження проблематики соціополітичних поділів знайшло своє відображення у більшості іноземних джерел. Класичними вважаються роботи С. Ліпсета та С. Роккана, А. Реммеле, А. Морено, Д.-Л. Сейле, Е. Донової та Е. Мелешкіної. Серед українських вчених, які досліджують означену проблематику, слід назвати А. Романюка, В. Бортникова, Б. Попович, І. Бекешкіну, Р. Павленка, Ю. Каплан, Ю. Сокирко, В. Бунь та ін.

Виходячи з цього, метою нашої статті є аналіз різних наукових підходів до проявів соціополітичного поділу у пострадянських транзитивних країнах, зокрема в Україні, визначення типології поділів, що впливають на перебіг, зміст і вектор політичного транзиту в країні, а також наслідки їхнього впливу на інституційний процес у сучасних транзитивних українських реаліях.

Слід відзначити, що поняття соціополітичного поділу (англ. cleavage) вперше у науковому вжитку з'явилося після виходу в світ праці С. Ліпсета та С. Роккана «Структура розмежувань, партійні системи і уподобання виборців: попередні зауваження» (Lipset & Rokkan 2004, p. 229) [1, с. 229]. Власне у вказаній праці йдеться про вплив соціополітичних розмежувань на формування партійної системи в країнах Західної Європи. Не зважаючи на ґрунтовність цього дослідження, автори не дали чіткого та однозначного трактування поняттю «cleavage». Водночас, вони визначили чотири класичні лінії розломів, які окреслили конфігурацію партійних систем у країнах Західної Європи: між центром і периферією, церквою і державою, містом і селом, власниками і робітниками.

В англійських джерелах соціополітичний поділ позначається терміном «cleavage», а в російсько – та українськомовній літературі перекладається як «розкол», «розмежування», «поділ».

Незважаючи на те, що з моменту впровадження концепції соціополітичного поділу, запропонованої С. Рокканом та С. Ліпсетом, пройшов вже тривалий часовий період, науковий інтерес до неї не знижується. Зокрема, в контексті політичного транзиту вона дає змогу пояснити, яким чином епохальні події еволюційного значення і соціально-політичні умови тієї чи іншої країни впливають на сучасну конфігурацію політичних інститутів.

Запропонувавши поліцивілізаційну модель розвитку, С. Гантінгтон дає чітку, вичерпну відповідь на запитання: «Де закінчується Європа?» Європа закінчується там, де закінчується західне християнство і починаються іслам та православ'я» (Huntington 1999, p. 524) [2, с. 524]. Окреслена позиція С. Гантінгтона змушує замислитися над соціополітичним поділом на територіальній основі в Україні, який особливо чітко можна простежити у діаметрально різних електоральних перевагах мешканців Сходу і Заходу країни.

Що ж слід розуміти під соціополітичним поділом? У цьому аспекті ми солідаризуємося із позицією дослідника Рішарда Хербута, який трактує його як «... стабільний стан поляризації політичної спільноти, у межах якої певні суспільні групи надають підтримку конкретним політичним напрямкам або політичним структурам, які є представниками цих напрямів, тоді як інші суспільні групи підтримують опозиційні напрями політики або репрезентують їхні політичні партії» (Herbut 1996, p. 110) [3, с. 110]. Водночас слід констатувати, що соціальних поділів у кожному суспільстві існує багато, але не всі вони в процесі власної еволюції можуть трансформуватися на соціально-політичні.

Загалом, у країнах Центральної і Східної Європи вивчення соціополітичних поділів в контексті політичного транзиту, стало одним із пріоритетних дослідницьких напрямків. Власне, у 90-х роках минулого сторіччя сформувалися дві точки зору, два підходи щодо впливу соціополітичних поділів на формування електоральних уподобань і структурування політичного простору транзитивних систем.

В рамках першого підходу – концепції «чистої дошки» («tabula rasa»), окремі дослідники наголошують на хаотичності соціально-економічної ситуації і нестійкості економічних відносин. За таких умов електоральний ринок характеризується доступністю і відкритістю, а різниця в програмах є несуттєвою (Donova 2004, p. 114)

[4, с. 114]. Прихильники зазначеного підходу наголошують, що групи інтересів, політичні уподобання і загалом соціополітичні поділи сформувалися лише після початку транзитного періоду.

Другий підхід заснований на гіпотезі Г. Кітчелта. Суть якої (гіпотези – С.В.) полягає у тому, що у посткомуністичних країнах окреслюються два соціальних поділи: ліво-правий (соціально-економічний) і авторитарно-лібертарний. У процесі їх поєднання відбувається формування опозиції із прихильників ідеї державного втручання в економіку при збереженні авторитарних форм правління («лівих») і тими, хто поєднує прихильність до ринкової економіки з «лібертарною» позицією у питаннях громадянських прав і свобод («правих»). Поява соціально-економічного розмежування між «лівими» і «правими» зумовлюється успіхами ринкових реформ. Якщо реформи не проводилися або не мали успіху, такий поділ не виникав. Тоді визначальну роль в електоральній політиці займають проблеми, які змінюються під час різних виборчих кампаній.

Щоправда, зазначений підхід піддавався критиці, оскільки вважалося, що економічна модернізація, яка проводилася в багатьох авторитарних країнах, значно вплинула на лібералізацію політичної культури цих суспільств. Зважаючи на це, у транзитивному суспільстві сформувався значний прошарок населення, прихильного до цінностей лібералізму. Окреслені цінності складають основу підтримки економічного лібералізму навіть серед тих, хто не «виграв» від реформ (Donova 2004, p. 127) [5, с. 127].

Загалом, структура соціополітичних поділів у країнах Центральної і Східної Європи суттєво відрізняється від поділів, що існують у Західній Європі. Це, насамперед, зумовлено історичними особливостями розвитку регіону, досвідом авторитарних режимів, специфікою демократичного транзиту. Деякі дослідники зазначають, що комуністичний режим ослабив історичну структуру поділів таким чином, що вони перестали бути основою формування електоральних уподобань і партійної конкуренції. У наслідок чого соціополітичні поділи суспільств, які перебувають на різних транзитивних етапах, відображають структури соціальних конфліктів, які існували ще до становлення авторитарних режимів. Загалом, це визначає пострадянську електоральну політику такою, що встановлює історичну наступність із партійною системою, яка передувала авторитаризму.

Проте спроби перенесення структури доавторитарних конфліктів на поставторитарний ґрунт себе не виправдали і дослідники дійшли висновку, що особливості поставторитарних партійних систем значною мірою є авторитарною спадщиною. Зокрема, правомірним можна вважати той факт, що соціополітичні поділи, які виникли в процесі політичного і економічного транзиту, переважають над історичними поділами.

Власне особливості перебігу транзитивних процесів у пострадянських країнах також впливають на структуру соціополітичних поділів. Зокрема, складності перехідного періоду, погіршення економічного становища виборців, невдоволення політикою нових демократичних урядів і демократією загалом сприяють формуванню поділу між виборцями, які дістали «бонус» від транзиту і виборцями, для яких перехідний період лише погіршив ситуацію.

На важливості інституціональної складової в процесі транзиту наголошують ряд дослідників, зокрема К. Лосон (Louns 2004, p. 53) [6, с. 53]. Він зазначає, що

зв'язок між соціополітичними поділами і партіями, а також зв'язок між партіями і виборцями не завжди прослідковується. Партії не прагнуть вписуватися у дизайн існуючих соціополітичних поділів, оскільки створювалися не у відповідності до соціополітичних поділів, а орієнтувалися на певні кон'юнктурні проблеми, маючи на меті здобуття влади. Тому у форматі транзиту посткомуністичних, пострадянських країн поділи, партії і виборці ніби існують у різних площинах, незалежно один від одного.

Варто зазначити, що однією зі спроб пристосувати підхід С. Ліпсета і С. Роккана до політичних транзитів у посткомуністичних країнах був підхід Д.-Л. Сейле. Він виходив із того, що основною відмінністю цих країн від країн Західної Європи було переживання ними «міжнародної революції». Це поняття дослідник трактує як перехід від капіталізму знову до капіталізму через період комунізму у його соціалістичній версії. Проте до настання цього «комуністичного» періоду в пострадянських транзитивних країнах не відбулися (або лише почалися) національна та індустріальна революції. Автор доповнює «класичну» версію С. Ліпсета і С. Роккана поділом між посткомуністами і демократами, та поділом між максималістами і мінімалістами в контексті економічних трансформацій, зокрема щодо темпоральності проведення реформ (Seyle 2004, p. 57) [7, с. 57].

Окремі автори, використовуючи концепцію соціополітичних поділів для дослідження посткомуністичних країн, пропонують включати додаткові змінні (інституційні, діяльнісні чинники, особливості докомуністичного розвитку, специфіку комуністичного режиму і перехідного періоду тощо) (Meleshkina 2004, p. 19) [8, с. 19].

Свідченням того, наскільки конфронтаційною вважається проблема поділів в умовах транзиту, є намагання в російських аналітичних розробках усе виразніше протиставити дві політичні культури, які начебто склалися в Україні. А саме «самостійницьку» західну та «малоросійську» східну (Shul'ga 2008) [9]. Відтак робиться спроба довести, що рубіж Східної (Центральної) Європи проходить по самій Україні, а тому орієнтація на «західну» геополітичну доктрину загрожує цілісності української держави. За цього вважається, що цивілізаційний поділ в українському суспільстві проходить не просто за територіальним принципом. Він є, радше, «розломом» у світогляді, де «схід» уособлює собою радянську, «православно-слов'янську» свідомість, те, що правильніше було б визначити як «Росія» у широкому значенні цього слова, а «захід» – національну українську свідомість і національні українські цінності.

Загалом концепцію соціополітичного поділу можна звести до наявності трьох ключових індикаторів: по-перше, виокремлення групи з протилежними інтересами та самоусвідомлення цих ідентифікацій, по-друге, інституалізація цих інтересів через політичні партії і, по-третє, часовий вимір – тривалість регіонального протистояння мінімум у два парламентські терміни.

Стосовно транзитивних пострадянських суспільств, соціополітичний поділ не обов'язково передбачає наявність конфлікту. Зокрема А. Рьоммеле трактує поділ як «довготерміновий структурний конфлікт, який призводить до появи протилежних позицій, що представлені політичними організаціями, які змагаються» (Remelle 2004, p. 35) [10, с. 35]. Таке розуміння соціополітичного поділу близьке до українських реалій і передбачає

протиставлення ідентифікацій жителів східних та західних областей України в різних площинах. Отже, до найвагоміших чинників утвердження соціополітичного поділу на територіальній основі в Україні, які впливають на перебіг транзитивних процесів, можна віднести:

1) історичний чинник: розвиток українського суспільства у межах різних держав і різних культурно-цивілізаційних орієнтацій;

2) етнолінгвістичний чинник: етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства;

3) релігійний чинник: конфесійна гетерогенність;

4) економічний чинник: суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України;

5) зовнішньополітичний чинник: зовнішньополітичні орієнтації регіонів, питання не лише економічного, але й культурно-цивілізаційного вектору розвитку, зокрема, у форматі «Митний союз – ЄС»;

6) інформаційний чинник: несформованість в Україні єдиного інформаційного простору і незахищеність існуючого;

7) політичний чинник: суттєві розбіжності політичної культури між регіонами України, використання міжрегіональних розбіжностей у політичних, зокрема у виборчих технологіях.

У даному дослідженні ми більш ґрунтовно зупинимося на аналізі окремих із названих чинників та їхньому впливі на політичний транзит.

Саме територіально-етнічні причини є важливою перешкодою становлення української державності і перебігу демократичного транзиту. Вони окреслили розкол політичної еліти України. При цьому в основі розколу політичної еліти України лежать не антагоністичні ідеологічні причини, а винятково кон'юнктурні корисливі економічні інтереси. Подібна ситуація склалася в період правління президента України Леоніда Кучми внаслідок підміни правових і економічних методів управління суспільством і економікою, методами кримінальними, коли громадян обмежили в правах на участь в економічному і політичному житті країни. Можна сказати, що саме тоді започатковувався реверсний вектор політичного транзиту в Україні. Водночас, громадяни України демонструють неготовність відстоювати свої економічні й політичні права, на відміну від фракцій, загалом єдиної за походженням політичної еліти. Система взаємин, що склалися, сприяє підвищенню рівня фрагментації української держави, зростання рівня якої створює реальну загрозу її існуванню. Це трансформує рівень суспільних відносин у більш ранні періоди розвитку людства, аж до рівня патримоніально-феодальних відносин. Багато прикладів того ми спостерігаємо в сучасній Україні. Серед них: нелегальне працевлаштування всередині країни, трудова міграція (так звані «гастарбайтери» – С.В.), сексуальне рабство, торгівля людьми і дітьми, зокрема, для трансплантації органів тощо.

Фрагментація держави, тобто виникнення і швидке кількісне зростання автономних від держави приватних структур і організацій, приватних осіб, що ігнорують державу не лише за територіальними, але й функціональними ознаками. Ці структури й організації у своїй діяльності використовують як реальне, так і потенційне насильство для витягання нелегального (кримінального) прибутку на території, яка перебуває під формальною державною юрисдикцією. Вони реально використовують тільки державні права (насильство й оподаткування) в приватних корисливих інтересах.

Практично фрагментація держави рівносильна аномії основних її складових: насильства, оподаткування й арбітражних функцій. У державних і у приватних структурах, у більшості випадків, ігнорується законодавство, економічна діяльність перебуває в «тіні» (тобто в кримінальному секторі). Політика «невтручання» зі сторони держави, насправді, стимулює подальше руйнування системи правління, тим самим переводячи взаємини держави і суспільства зі сфери публічної в стан прихованого несприйняття держави або відкритого протистояння (Elias 1993) [11]. У свою чергу, руйнація системи правління переміщує суспільні відносини на нижчий рівень, аж до «відкату» до природного стану.

В Україні спостерігається реверсний процес, властивий соціально-економічному феномену XV–XVI ст., який був мотиватором державного розвитку. За цього особа (феодал, король, загалом держава), маючи у своєму розпорядженні засоби насильства, продає функції захисту суб'єктам, які займаються господарською діяльністю на підконтрольній території. Насправді такий продаж послуг і є збором податків. Специфіка зазначеної послуги полягає у тому, що не купити її неможливо, оскільки і виробник безпеки, і виробник захисту є одна й та ж особа, або група осіб (Tilly 1986, р. 176) [12, с. 176]. Вважалося, що така ситуація у сучасних розвинених соціально-політичних системах неможлива. Проте, пострадянський транзит в умовах кризи державності як в Україні, так і в інших країнах, продемонстрував, що соціально-історичний процес може еволюціонувати також і у реверсному напрямі.

Демонізація монополії держави на насильство й оподаткування зумовлює появу феномену соціального й економічного переродження, коли з номенклатури, чиновників і карних злочинців з'являються феодалі, а співробітники судів, силових структур – можуть відверто ігнорувати закони. Так, станом на грудень 2012 р. в українських слідчих ізоляторах понад 18 місяців без обвинувального вироку утримувалося понад 1545 осіб, з яких 541 (35%), утримується в ізоляторах із 2010 р.; також 2005 року приблизно проти 1000 депутатів різного рівня порушені кримінальні справи, що характеризує ступінь руйнації системи правління у країні (Shpachenko) [13]. Такий високий рівень правопорушень серед представників еліти позначає третю, глобальну для країни проблему – участь в органах державної влади в Україні є не чим іншим, як інструментом у реалізації власних бізнес-інтересів. Високий рівень фрагментації держави і, як її наслідок, високий ступінь руйнації системи позначають головну проблему становлення української державності в умовах транзитивності, яка полягає у тому, що державна влада розглядається всіма громадянами країни виключно як джерело особистого збагачення.

Політика української еліти визначається популістською багатовекторністю, що має на меті максимальну мінімізацію впливу Росії і Заходу на процеси становлення в Україні «гібридного» режиму. Він має зовнішню форму капіталізму, а зміст – тоталітарного кримінально-номенклатурного олігархічного режиму. За чого, етап транзиту доби 1996–2004 рр. в Україні можна визначити як симбіоз найгірших рис сталінського і брежнєвського тоталітаризму зі всіма вадами «дикого» капіталізму. Прямим наслідком відсутності національної об'єднавчої ідеї є рівень розвитку громадянського суспільства в Україні і ступінь ресоціалізації пересічних громадян. Наслідком вказаних причин



є відсутність в Україні консолідуючої української національної ідеї, подібної до існуючої у США або в європейських цивілізованих країнах.

Слід зазначити також, що відсутність консенсусу як всередині суспільства, так і на рівні політичної еліти ставить під загрозу вибір такої моделі національної безпеки, яка б відповідала інтересам України з огляду на зовнішньополітичні виклики сьогодення. Розбіжності позицій населення з питання щодо вступу до НАТО під час виборчих кампаній, набули ознак розколу суспільства.

Отже, трансформаційний шлях посткомуністичних, пострадянських країн свідчить про те, що успіх перебігу демократичного транзиту значною мірою залежить від наявності або відсутності соціополітичних розмежувань, які впливають на принципи розподілу влади і на дизайн базових інститутів політичної системи. Зазначені чинники впливають, також, на ефективність функціонування державного механізму, на стабільність політичного режиму і сталість розвитку, що, зрештою, визначає ступінь консолідації демократії в країні. З огляду на це, вплив і роль цивілізаційно-культурних, економічних, геополітичних, історичних та інших поділів, які, власне, трансформують характер і вектор розвитку транзиту, є важливими для подальшого формування соціально-політичних процесів у пострадянських країнах.

#### Бібліографічні посилання

1. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука. – 2004. – №4. – С. 204–234
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка / С. Хантингтон // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Инноземцева. – М., 1999. – С. 528–556.
3. Herbut R. Podzia y sociopolityczne // Studia z Teorii Polityki. / pod redakcj A. W. Jaboskiego, L. Sobkowiaka. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – Tom I. – № 1841. – P. 107–113
4. Донован Е. В. Социально-политические размежевания и их трансляция в политическую систему стран Центральной и Восточной Европы / Е. В. Донован // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 101–125.
5. Шевченко Ю. Д. Поведение избирателей в России: основные подходы / Ю. Д. Шевченко // Политическая наука. – 2000. – №3. – С. 111–130.
6. Лоунс К. Размежевания, партии и избиратели / К. Лоунс // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 51–55.
7. Сейле Д.-Л. Применимы ли размежевания Роккана к Центральной Европе? (Реферат) / Д.-Л. Сейле // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 56–63.
8. Мелешкина Е. Ю. Концепция социально-политических размежеваний: проблема универсальности / Е. Ю. Мелешкина // Политическая наука. – 2004. – №4. – С. 11–29.
9. Шульга М. Цивілізаційна рубіжність України у дзеркалі російської науки [Електронний ресурс] / М. Шульга // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2(29). – Режим доступа : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.ph>
10. Рёммеле А. Структура размежеваний и партийные системы в Восточной и Центральной Европе / А. Рёммеле // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 30–45.
11. Elias N. The Civilizing Process. The History of Manners (Vol.1) and State Formation and Civilization (Vol. 2) [Електронний ресурс]. – Oxford, 1993. – Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/text/appears/2006/05/105546.shtml>
12. Tilly C. War Making and State Making as Organized Crime./ C.Tilly // Bringing the State Back in. Cambridge / Evans P., et al. (eds). – 1986. – P.170–185

13. Шпаченко М. Україна – країна офіційно дозволено-го катування [Електронний ресурс] / М. Шпаченко. – Режим доступа : [http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-krayina-oficiyno-dozvolenogo-katuvannya-\\_html](http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-krayina-oficiyno-dozvolenogo-katuvannya-_html)

#### Вонсович С.Г. Реверсивный вектор транзита в контексте социополитических разделов

**В контексте политического транзита проанализирована сущность понятия «социально - политическое деление общества». Выделены различные подходы к специфике социально - политического разделения в постсоветских политических системах. Прослежено влияние разделений на реверсивное направление транзита в Украине. Определены индикаторы, определяющие сформированность социально - политического разделения в условиях транзитивности, а также рассмотрены основные разновидности и проявления социально – политических разделов.**

*Ключевые слова:* политический транзит, социально - политическое разделение, реверсивный вектор транзита, транзитивные политические системы.

#### Vonsovych S. Reversible vector of transit in the context of socio-political sections

**In the context of political transition the essence of the concept of «social - political division of society» has been analyzed. Different approaches to the specific socio - political divisions in post-Soviet political systems have been highlighted. The influence of the divisions in the reverse direction of transit in Ukraine has been traced. Indicators determining the formation of the socio - political division under the conditions of transitivity has been defined, and the basic types and manifestations of socio - political sections have been covered.**

*Keywords:* political transit, socio - political division, reversible vector, transitive political systems.

#### References:

- Donova, EV 2004, 'Sotsial'no-politicheskiye razmezhevaniya i ikh translatsiya v politicheskuyu sistemu stran Tsentral'noy i Vostochnoy Yevropy', ('Social and political disengagements and their translation into the political system in Central and Eastern Europe'). *Politicheskaya nauka*, № 4., pp. 101–125.
- Elias, N 1993, The Civilizing Process. The History of Manners (Vol.1) and State Formation and Civilization (Vol. 2). Oxford, viewed: <http://www.kremlin.ru/text/appears/2006/05/105546.html>.
- Herbut, R 1996, 'Podzia y sociopolityczne'. *Studia z Teorii Polityki*, Vol I, № 1841., ed. A. W. Jaboskieg i L. Sobkowiak. Uniwersytet Wrocławski publ., Wrocław, pp. 107–113
- Huntington, S 1999, 'Stolknoveniye tsivilizatsiy i preobrazovaniye mirovogo poriadka' ('The clash of civilizations and the remaking of world order'). *Novaya postindustrial'naya volna na Zapade: antologiya*, ed. V. Inozemtsev. Moscow, pp. 528–556
- Lipset, S & Rokkan, S 2004, 'Struktury razmezhevaniy, partiynnye sistemy I predpochteniya izbirateley. Predvaritil'nyye zamechaniya'. ('Cleavage structures, party systems and voter alignments. Prolusion'). *Politicheskaya nauka*, №4, pp. 204–234
- Louns, K 2004, 'Razmezhevaniya, partii i izbirateli', ('Cleavages, parties and voters'). *Politicheskaya nauka*, №4, pp. 51–55.
- Meleshkina, EYu 2004, 'Kontseptsiya sotsial'no-politicheskikh razmezhevaniy: problema unirsal'nosti', ('The concept of socio-political cleavages: the problem of universality'). *Politicheskaya nauka*, №4, pp. 11–29.
- Remelle, A 2004, 'Struktura razmezhevaniy I partiynnye sistemy v Vostochnoy i Tsentral'noy Yevrope', (Structure of cleavages and party systems in Eastern and Central Europe). *Politicheskaya nauka*, №4, pp. 30–45.
- Seyle, D-L 2004, 'Primenimy li razmezhevaniya Rokkana k Tsentral'noy Yevrope?', ('Are the cleavages of Rokkan applicable to Central Europe?'). *Politicheskaya nauka*, №4, pp. 56–63.
- Shevchenko, YuD 2000, 'Povedeniye izbirateley v Rossii: osnovniye podhody', ('The behavior of voters in Russia: the main approaches'). *Politicheskaya nauka*, №4, pp. 111–130.
- Shpachenko, M, Ukrayina – krayina ofotsiyno dovolenogo

katuvannia, viewed://http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-krayina-oficiyno-dozvolenogo-katuvannya-.html.

Shul'ga, M 2008, 'Tsyvilizatsiyna rubizhnist' Ukrayiny u dzerkali rosiys'koyi nauky', (Civilization cleavage of Ukraine in the mirror of Russian science). *Politychnyy menedzhment*, № 2(29). Viewed: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php>

УДК 323.2

**В. Ю. Кравченко**

*Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара*

## ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ: ТЕОРЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ І ПІДХОДИ

**Стаття присвячена аналізу проблеми становлення і формування системи теоретичних уявлень про сутність насилля як соціально-політичного явища. Здійснено огляд основних світоглядних підходів до визначення та інтерпретації феномену насилля. Відповідно до сучасних реалій та наукової необхідності, автор відображає співвідношення між сучасними і класичними теоріями політичного насилля.**

*Ключові слова:* політичне насилля, примус, влада, легітимність, держава.

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Проблема насилля в політиці та суспільстві викликає чимало дискусій у представників наукового співтовариства, але не можна говорити про її системне і ґрунтовне опрацювання у межах політичної науки. Більшість дослідницьких теорій акцентують свою увагу лише на окремих проявах або формах даного явища, ототожнюючи його з примусом, пригнобленням чи диктатом, не аналізуючи закономірності, тенденції та чинники його функціонування в конкретних історичних, політичних та соціально-економічних умовах. Особлива увага, яку приділяють дослідники проблемі насилля пояснюється тим, що воно має не лише наукове чи політичне значення, але й актуальну практичну цінність. Тому, в політичних та соціально-філософських дослідженнях не окреслена чітка і обґрунтована категоризація та логічна концептуалізація політичного насилля. Враховуючи особливості сучасного суспільно-політичного розвитку, фрагментацію політичного простору, якісне і кількісне розширення учасників політичного насилля нагальною видається потреба у переосмисленні попередніх уявлень про природу та сутність даного явища, що може стати додатковим стимулом для формування нової наукової теорії, яка буде досліджувати насилля і стане важливою частиною політичної науки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Складність дослідження політичного насилля пов'язана із особливістю самого феномену, його історичною мінливістю та широким переліком комбінацій по лінії суб'єкт – об'єкт, ідеологічним наповненням, ідейно-політичними та соціально-філософськими установами, присутністю морально-етичного критерію. Формування цілісної і концептуально завершеної системи уявлення про особливості функціонування сучасного політичного насилля необхідно розпочинати з аналізу найпоширеніших і найавторитетніших теорій, які пройшли шлях наукового становлення у межах політичного дискурсу. Дослідження політичних і філософських інтерпретацій політичного насилля здійснено з огляду на теоретико-методологічні та емпіричні наукові напрацювання як західних, так і вітчизняних дослідників: Т. Гоббс, Н. Макіавеллі, М. Вебер, К. Маркс, Х. Арндт, Н. Луман, Х. Хофмайстер, Л. Альтюссер, А. Грамші, А. Гжегорчик, М. Фуко, П. Бур'є, Ж. Бодріяр, А. Гусейнов, В. Межуєв, Б. Капустін, А. Коломовець, А. Бабієва.

**Формулювання цілей статті.** Метою статті є розгляд основних концептуальних підходів, теорій і уявлень, які розкривають сутність та природу політичного

Tilly, C 1986, 'War Making and State Making as Organized Crime'. Evans P. et al. (eds) *Bringing the State Back in*. Cambridge, pp.170–185.

*Надійшла до редколегії: 16.09.2013 р.*

насилля, формуючи цілісне розуміння закономірностей функціонування системи політичних відносин.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Перші спроби осмислити природу насилля і конфліктів у суспільстві були зроблені ще в Античності. Для мислителів того часу насилля було об'єктивною реальністю людського життя, яке сповнене постійних протиріч, протистоянь і конфліктів. Зокрема, Геракліт Ефеський (537 – 475 р. до н. е.) головне джерело насилля вбачав в універсальній конфліктній природі всесвіту. Не дивлячись на те, що в Античності ще не існувало класичної держави, в цей період природним вважалося розмежування «держави», армії і суспільства (народу). Застосування політичного насилля з певною ціллю вважалося правом перших двох, що відображалося в тогочасній системі правил, традицій і норм.

В епоху Середньовіччя всі зусилля християнських мислителів були спрямовані на обґрунтування причин існування зла і насилля у світі, який створено Богом. Насильницька боротьба розглядалася як неусувний елемент буття, як воля трансцендентної сили. Отцями церкви було розроблено і обґрунтовано теорію «справедливої війни», яка мала відповідати трьом умовам: 1) війна мала вестися публічною і законною владою, а не приватними особами; 2) війна мала бути викликана «справедливими намірами» для покарання тих, хто протистоїть християнському вченню; 3) масштаб військових дій і насилля має бути пропорційним тим причинам, через які розпочато військові дії. Таким чином, політичне насилля представляло собою акт справедливості зі сторони одного із учасників і несправедливості зі сторони іншого учасника. Християнське вчення визнає гріховність і недосконалість світу, а тому для суспільно-політичних та релігійних відносин природним є насилля, яке покликане боротися з проявами зла специфічними методами. Недосконалість людини призводить до невідворотності застосування методів політичного насилля. Цей період характеризується розповсюдженням різних форм насилля, що свідчить про перетворення його на звичний і буденний метод суспільних перетворень. Можна, навіть, сказати про формування культу насилля, що покликаний випробовувати і виховувати духовну природу людини.

Видатний флорентійський мислитель Н. Макіавеллі розглядав, насилля через призму владних відносин, наділяючи його особливими властивостями, які виступають ключовим фактором в процесі боротьби за здобуття та утримання влади (Dmitriev & Zalysin 2000, p. 4) [8, с. 4]. Насилля для нього, це інструмент або ресурс влади у руках государя, який він може застосовувати